

Streszczenie pracy doktorskiej

Magdalena Lubas: *Topika stepu w literaturze polskiej*

Słowa kluczowe: topika, step, ikonosfera stepowa, literatura polska, Kresy, Ukraina, mit

Tematem mojej pracy doktorskiej jest *Topika stepu w literaturze polskiej*. Najważniejszym celem pracy jest ukazanie roli, jaką pełni step w naszej literaturze, oraz rangi tego „zestawu obrazowego”. Zwracam też uwagę na zainteresowanie kresowością i tematyką ukraińską, gdyż w wielu przypadkach pojęcia step, Kresy, Ukraina traktowane są metonimicznie. Step to nie tylko przestrzeń, ale i kategoria kulturowa, pewien stan świadomości. Na terenach tych dochodziło do spotkań różnych grup etnicznych, religijnych i kulturowych. Step fascynował i inspirował twórców literatury przez wieki.

Na kartach utworów literackich poszczególnych epok przedstawiam kreację stepowej ziemi,- począwszy od okresu staropolskiego po wiek XX. Przez stulecia postrzeganie przestrzeni stepów i kurhanów zmieniało się. Badacze, twórcy i również czytelnicy „powracają” na stepy Ukrainy. Tereny te niewątpliwie pobudzają wyobraźnię, kuszą dzikością i przestrzenią. Oprócz bycia krainą kurhanów i stepów Ukraina stanowi mit.

W rozdziale pierwszym pt. *Stanice, fortyfikacje i oazy stepowe* przedstawiam wizję stepu w okresie staropolskim i epoce oświecenia. W tym czasie tereny stepowe były głównie miejscem licznych wojen, potyczek i najazdów kozacko-tatarskich. Teksty pochodzące z tego okresu literackiego- diariusze i pamiętniki zachowały się głównie w wersji anonimowej. Lektura pamiętników zachwyca czytelnika dynamicznością ujęć. Step w okresie staropolskim i polskiego oświecenia był elementem wątków wojennych oraz heroicum kresowego. W staropolskich diariuszach i pamiętnikach oraz *Sofiówce* Trembeckiego zauważamy, że na stepach historia miesza się z tajemniczą refleksją nad istotą świata. „W stepie szerokim”, w którym dzika przestrzeń przeważała nad człowiekiem powstawały liczne fortyfikacje i stanice. Zadaniem ich była obrona stepowych równin i granic.

Drugi rozdział mojej pracy - *Kanon ikonosfery stepowej* poświęcam wizji stepu, jaką stworzyli romantycy. Za sprawą przedstawicieli szkoły ukraińskiej rozpoczyna się poetycka waloryzacja stepu. Taki step występuje w twórczości Zaleskiego czy Goszczyńskiego. W utworach literackich tych poetów czytamy o bujnej roślinności oczeretów, burzanach. Ale sielskie obrazy niszczy wiejący wichur stepowy, który niesie

poczucie pustki i śmierci. *Maria* Malczewskiego, *Żmija* Słowackiego oraz *Zamek kaniowski* Goszczyńskiego pokazują ciemną stronę stepu. Step staje się miejscem wrogim człowiekowi i zaczyna być piekielną ziemią.

Romantycy zaczęli przedstawiać niezwykle bogactwo fauny i flory, a także historię zakłątą w mogiłach, krzyżach i kurhanach. Rozległość równin stepowych podkreślał galopujący wśród szumu wiatru na koniu Kozak. Literatura romantyczna zaczęła przedstawiać step dwojako: raz ma on znaczenia arkadyjskie, a innym razem jest naznaczony śmiercią. Ulubioną przestrzenią romantyków była przestrzeń otwarta, wyrażająca ogrom i nieskończoność, stąd też jednym z najważniejszych typów przestrzeni romantycznej w literaturach słowiańskich był step. Upowszechnienie takiego obrazu zawdzięczamy także Adamowi Mickiewiczowi. W literaturze polskiej – poza nielicznymi wyjątkami – był to step ukraiński, co wiązało się przede wszystkim z fascynacją przyrodą Kresów i tradycją kozacką. Romantyków pociągało życie kozackie, w ich przekonaniu pierwotne i nieskażone cywilizacyjnie, wówczas powstała legenda Kozaka - pełnego pierwotnego uroku, popędliwego, zuchwałego, odważnego, mściwego. Różnorodność ujęć romantycznych obrazów Ukrainy, pociągała za sobą rozmaite wzorce osobowe Kozaka; syna stepu- zwinnego, rzeźkiego, wolnego, ludowego mściciela o cechach bajronicznych, przebiegłego, zuchwałego, pełnego fantazji, odważnego. Kanon „ikonosfery stepowej” współtworzył Wincenty Pol, który niezłomnego obrońcę kresów – Mohorta sytuował w pięknych pejzażach stepu, który ponadto stawał się w jego wizji ziemią heroiczną i rycerską.

Syntezą romantycznej wizji Ukrainy był step. Rozległe obszary ożywione dzikim wiatrem, pokryte bodiakami i burzanem, pod ziemią prochy rycerzy, samotny człowiek zatracający się w szalonym pędzie na galopującym koniu i smętna melodia dunek – to pejzaż specyficznie słowiański, przede wszystkim ukraiński, nieobecny w literaturze zachodniej.

W trzecim rozdziale - *Pod znakiem Sienkiewicza* przybliżam wielką realizację stepowego tematu w literaturze XIX wieku. W tym celu sięgam po twórczość Henryka Sienkiewicza oraz Franciszka Rawity-Gawrońskiego. Sienkiewicz umieszczając akcję *Ogniem i mieczem* na stepach przenosi wyobraźnię czytelnika na łono natury, a także tu lokalizuje dynamicznie nacechowane obrazy historii. Sienkiewicz uwydatnił w swojej powieści historyczne znaczenie stepu- jako dawnych kresów Rzeczypospolitej. Step w

Ogniem i mieczem to nieustająca przestrzeń wojenna. W utworze pojawiają się liczne opisy stepu, który ukazany jest jako ziemia wojenna, a jednocześnie ziemia rozległa, bezkresna, głucha i bujna. Bogata przyroda, niezliczone ptactwo współgra z pokrywającymi cały step mogiłami, w których spoczywają rycerze. Mieszkańcy tej ziemi to hardzi chłopcy o zawziętych charakterach. Na stepach można spotkać myszkujących Tatarów czy łotrzyków. Motyw stepu występuje też w *Panu Wołodyjowskim*, który jest trzecią z cyklu *Trylogii* powieścią Sienkiewicza.

Step jest obecny także w powieściach historycznych Franciszka Rawity-Gawrońskiego, dla którego stanowił element kresowego pejzażu i nastrojowości. Autor sięgając po topos matki- ziemi personifikuje step. W powieściach Gawrońskiego step nie traci swojej aktywności i jego „życie” toczy się wraz porami roku. Ożywia go wiejący wiatr- symbol wolności, który urasta do rangi fatalnej siły, zwiastującej miejscami nieszczęście.

Rozdział czwarty *W kontekście dwudziestowiecznych waloryzacji figury stepu* ukazuje rolę stepu w XX wieku. Literatura polska XX wieku w całej swej różnorodności tematów, gatunków i poziomów dokonań artystycznych przyniosła nowe realizacje „mowy stepu”, chociaż są wciąż widoczne nawiązania do tradycji literackiej. W wieku XX nie było zbyt wiele momentów na zachwycanie się pięknem stepu. Twórczość poetów i pisarzy przedstawiona w tym rozdziale pokazuje, że ziemia-matka potrafi zgotować jej mieszkańcom prawdziwe piekło. Ziemia nie tylko daje życie, ale i odbiera. Jednak wykorzystując dorobek epoki romantyzmu twórcy XX wieku wychwalali uroki stepu i tęsknili za „bujną Ukrainą”. Tak było w przypadku Bolesława Leśmiana czy Iwaszkiewicza. Twórcy XX-wieczni przeważnie ukazują step jako miejsce wrogie człowiekowi. Wydarzenia, które się tam rozgrywają podobne są do wydarzeń hajdamaczyzny. Są terenem zagłady i unicestwienia. Step w literaturze tego okresu jest obecny zarówno w prozie oraz poezji i to utworach bardzo różnych pod względem artystycznym. Na popularność tego tematu w literaturze wpłynęła tradycja, a przede wszystkim biograficzne doświadczenia autorów. Temat ten niekiedy bardzo osobisty, wiąże się z refleksją na temat istoty polskiego losu, złożonych relacji między człowiekiem a historią. Na przykładzie utworów Włodzimierza Odojewskiego czy Zofii Kossak-Szczuckiej pokazują, że stopy to miejsce męki, ogrom cierpienia. Doświadczenia autorów uwiecznione zostały na kartach ich utworów.

Okazuje się też, że literatura popularna i arcydzieło kiczu XX wieku nie może obejść się bez stepu. Przykładem są w tym przypadku powieści Heleny Mniszkówny. Bohaterowie jej powieści żyją w zgodzie z naturą. Spotykają się na stepach, spacerują po nich i wyznają sobie miłość, elementy stepu przenikają w charakterystykę kluczowych postaci.

Warto zaznaczyć, że topika stepu postrzegana może ponadto jako *loci communes* kultury Polski i Ukrainy. Na ten temat pojawia się coraz więcej prac m. in. rozprawy Dymitra Doncowa, Aleksandra Astafiewa czy Jadwigi Sawickiej. Zwraca się w nich uwagę na podobny sposób waloryzacji stepu w literaturze polskiej i ukraińskiej (Taras Szewczenko, Jewhen Małaniuk, Jurij Andruchowycz).